

CONSIDERAȚII PRIVIND CARACTERUL ARBITRAR VS NON-ARBITRAR AL SEMNULUI LINGVISTIC

Stella HÎRBU

Lector universitar

E-mail: stella.hirbu@ase.md

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1896-628X>

Academia de Studii Economice din Moldova

Considerations on Arbitrariness vs Non-arbitrariness of Linguistic Sign

Abstract

This article focuses on issues related to the arbitrary and non-arbitrary nature of the linguistic signs (monolexical and polylexical), the types and cases of linguistic motivation and the criteria of lexical denomination. Several issues regarding to stable polylexical units have been analysed from the motivational perspective: the genesis, existence and use of linguistic signs, whose signifiers are expressed by stable polylexical units, two types of semantic motivation (metaphorical motivation and symbol-based motivation) and intertextuality as a specific type of motivation. In the course of its history, each figurative expression has undergone its own evolution. In this context, the task of linguistic research is not only to identify the productive motivational links that affect the functioning of figurative expressions in actual discourse, but also to describe their true etymology.

Keywords: linguistic motivation, inner form, linguistic sign, signifier, signified, types of motivation, stable polylexical unit.

Rezumat

Articolul de față abordează aspecte ce țin de caracterul arbitrar vs non-arbitrar al semnelor lingvistice (monolexicale și polilexicale), tipurile și cazurile de motivare lingvistică și criteriile de denotație lexicală. Din perspectiva motivațională sunt analizate mai multe aspecte referitoare la unitățile polilexicale stabile: geneza, existența și utilizarea semnelor lingvistice, a căror semnificație este exprimată prin unitate polilexicală stabilă (UPS), două tipuri de motivație semantică (motivația metaforică și motivația bazată pe simboluri) și intertextualitatea ca tip specific de motivație. Fiecare expresie figurativă a cunoscut o evoluție proprie în decursul istoriei sale. În această ordine de idei, sarcinile cercetării lingvistice constau nu doar în a identifica legăturile motivaționale productive care afectează funcționarea expresiilor figurative în discursul propriu-zis, ci și în a descrie adevărata etimologie.

Cuvinte-cheie: motivație lingvistică, formă internă, semn lingvistic, semnificat, semnificant, tipuri de motivație, unitate polilexicală stabilă.

Problema privind caracterul arbitrar și non-arbitrar al semnului lingvistic se află tot mai mult în atenția lingvisticii contemporane. În ultimul timp au fost efectuate noi studii, rezultatele cărora își regăsesc reflectare în diverse monografii, dicționare motivaționale și în multiple articole științifice dedicate cercetării acestei probleme, cu o insistență majoră pe panta creării unei noi discipline lingvistice – lingvistica motivațională. Subiectul abordat este asigurat printr-un suport major de materiale de onomasiologie, semasiologie, istoria limbii, lexicologie, frazeologie, morfologie etc. Posibilități suplimentare pentru investigații mai profunde în domeniul teoriei motivației sunt oferite, printre altele, și de metoda inovatoare de redactare și interpretare a *hărților lingvistice motivaționale* cuprinse în *Atlasul limbilor Europei* [*Atlas linguarum Europae*], aflat sub egida UNESCO și a Uniunii Europene, și în *Atlasul lingvistic romanic* [*Atlas linguistique romane*], de asemenea, un proiect internațional, care oferă o „tipologie” riguroasă a limbilor vorbite în Europa în temeiul constatării universalităților, deci, a unei „mentalități comune” a vorbitorilor de diferite limbi (Saramandu, Nevaci, 2007, p. 221-228).

Punctul de plecare al articolului de față îl constituie, în primul rând, cercetările întreprinse până în prezent de cei mai renumiți lingviști. În lucrare sunt abordate aspecte ce țin de caracterul arbitrar vs non-arbitrar al semnelor lingvistice (monolexicale și polilexicale), de tipurile și cazurile de motivare lingvistică și de criteriile de denotație lexicală. Din perspectiva motivației, sunt analizate geneza, existența și utilizarea semnelor lingvistice a căror semnificație este exprimată prin unitatea polilexicală stabilă (UPS), două tipuri de motivație semantică (motivația metaforică și motivația bazată pe simboluri) și intertextualitatea ca tip specific de motivație.

Problema caracterului arbitrar și non-arbitrar al semnului lingvistic a preocupat și continuă să preocupe lingviști din întreaga lume, precum și cercetători autohtoni, printre care: V. Pavel (1966, 1983, 1993), A. Eremia (1970, 2004), A. Ciobanu (1987), Gh. Popa (2007), A. Savin-Zgardan (2011, 2014) ș.a. Unitățile frazeologice și polilexicale stabile au fost cercetate sub aspectul motivației de către cercetătorii Gh. Colțun, Gh. Popa, A. Savin-Zgardan. Investigând domeniul onomasiologiei, cercetătorii V. Pavel și A. Eremia au abordat unele aspecte și probleme referitoare la procesul denotației în onomastică și tipuri de motivație (etimologică, lexical-semantică, derivatologică) în toponimia românească. În acest context, vom menționa aportul cercetătorului V. Pavel în domeniul menționat, și anume: a realizat cercetări privind raportul dintre motivant și motivat și tipurile motivației lexicale, principiile și mijloacele denotației, dinamica procesului denominativ și spațiul de răspândire a fenomenului dat.

Problema *semnului lingvistic* a fost și rămâne a fi centrală în lingvistica modernă. Prin faptul că oamenii comunică și se înțeleg între ei cu ajutorul gesturilor, cu ajutorul limbii vorbite și scrise, cu ajutorul unor semne convenționale constituite în anumite forme de semne sau de modele structurale,

semnul devenind purtătorul informației. În procesul comunicării, cuvântul rostit, deci semnul lingvistic, nu este altceva decât un semnal care, atunci când este perceput de interlocutor, poate provoca sau nu în mintea acestuia un înțeles, condiționat de cunoașterea unui anumit cod, fără de care comunicarea este imposibilă.

Legătura directă dintre un semn lingvistic (cuvânt) și sensul său, considerată pierdută, după Babilon, și abordată din diverse perspective, este tema care traversează întreaga tradiție lingvistică occidentală. Pentru Aristotel cuvântul nu este un fenomen natural (*physei*), el este pur convențional (*thesei*). „Numele nu dobândește existență decât în momentul când devine simbol, semnul devenind un obiect. Acest semn trebuie să depășească conștiința individuală pentru a deveni o reprezentare colectivă” (Deely, 1990, p. 31). Astfel, punctul de vedere al lui Aristotel, conform căruia semnul lingvistic funcționează grație unei convenții între oameni, și nu grație naturii, a fost precizat și aprofundat de către lingvistul elvețian Ferdinand de Saussure.

Pentru Ferdinand de Saussure, considerat unul dintre fondatorii semioticii, semnul dispune de două laturi reunite printr-o relație arbitrară, adică nemotivată (convențională): imaginea sonoră (expresia fizică) a semnului (semnificant) și conceptul, deci ideea exprimată de semn (semnificat). Legătura cu obiectul realității evocat se află în afara semnului. În opinia lingvistului elvețian, semnificantul „este imaginea semnului așa cum o percepem noi – semnul de pe hârtie sau sunetul; semnificatul este conceptul mental la care se referea acesta; concept care este mai mult sau mai puțin comun tuturor membrilor aceleiași culturi, care împărtășesc aceeași limba” (Ferdinand de Saussure, 1998, p. 98).

Ferdinand de Saussure afirmă în mod explicit faptul că natura semnului este arbitrară, în lucrarea *Curs de lingvistică generală*. Astfel, ideea de *soră* nu are nicio legătură internă cu suita de sunete *s-o-r-ă*, care îi servește drept semnificant, ar putea fi reprezentat și prin oarecare altul. În acest context, diferențele dintre limbi și însăși existența unor limbi diferite reprezintă dovada: semnificantul *boeuf* „bou” are ca semnificant structura *b-œ-f*, în franceză, și *o-k-s* (Ochs), în engleză. Ferdinand de Saussure susține că semnificanții sunt impuși de comunitatea lingvistică de care aparțin și nu pot fi schimbați la întâmplare. În acest context, noțiunea de *arbitrar* necesită o precizare. Aceasta nu trebuie să sugereze ideea că semnificantul depinde de libera alegere a subiectului vorbitor, căci el nu poate schimba nimic în legătură cu un semn. Odată ce a fost acceptat de entitatea lingvistică, semnul lingvistic este *nemotivat*, adică *arbitrar*, dar numai „în raport cu semnificantul cu care nu are nicio legătură naturală în realitate” (*ibidem*, p. 101).

Lingvistul francez Émile Benveniste remarcă faptul că legătura dintre semnificat și semnificant nu este arbitrară, ci, dimpotrivă, este necesară și extrem de strânsă. Arbitrarul constă în faptul că un anumit semn, și nu altul, e aplicat unui anumit element al realității, și nu altuia. Semnificatul *bou*, în conștiința vorbitorului, se

identifică neapărat cu așa-numitul complex sonor – semnificantul – *beuf*. Simbioza dintre semnificat și semnificant este atât de strânsă, încât noțiunea *bou* reprezintă, într-un fel, „sufletul” imaginii acustice a cuvântului *bou*. Lingvistul afirmă că „aceste elemente sunt imprimate împreună în conștiința noastră și așa împreună sunt sesizate în orice împrejurare” (1966, p. 92).

Opinia, potrivit căreia semnele lingvistice nu sunt mereu arbitrare, este susținută de mai mulți lingviști, printre care și lingvistul Adam Schaff, care afirmă că: „Absolutizarea caracterului arbitrar al semnului limbii nu este posibilă, deoarece în limbă există și o tendință de motivare a cuvintelor, iar între concept și denotatum nu apare o legătură arbitrară” (1966, p. 303). În această ordine de idei, lingvistul A. Ciobanu (1987), consideră că, în momentul creării acestora, cuvintele au avut o explicație, deci erau motivate, iar legătura dintre cuvintele motivate și cele de bază s-a pierdut în urma modificărilor fonetice și semantice, suportate de ultimele.

Ideea privind caracterul arbitrar al semnelor lingvistice poate fi combătută prin faptul că în limbă, așa după cum a sesizat și autorul lucrării *Curs de lingvistică generală*, există categorii motivate – onomatopeele și interjecțiile. Discipolul lui Ferdinand de Saussure, Charles Bally, demonstrează caracterul non-arbitrar al semnului lingvistic prin semnificat, deci, ceea ce Saussure numea *motivare absolută*. Un caracter absolut motivat îl dețin interjecțiile (of!, vai! etc.), deoarece acestea exprimă mai exact senzații sau stări psihice ale omului, și onomatopeele (trosc, pleosc etc.), ce redau sunetele și zgomotele din natură sau semnalele emise de animale și de păsări. Spre deosebire de interjecții, onomatopeele intra în componența unor expresii și sunt folosite cu sens figurat – *a cădea cu tronc* – cu semnificația de „a-l plăcea”; aproape toate onomatopeele au derivate: *a ciripi*, *a țopăi* etc. Motivarea explicită sau *relativă* (după Saussure) se referă la cuvintele care posedă o formă internă perceptibilă prin intermediul unui alt semn. Din categoria acestora, fac parte cuvintele derivate care conțin o motivare analogică celei gramaticale, spre exemplu, lexemul *bun* este nemotivat față de cuvântul *bunătate*, care nu apare arbitrar, deoarece îmbinarea morfemelor este determinată; sau cuvintele *cititor*, *învățător* etc., motivate prin verbele *a citi* și, respectiv, *a învăța*, precum și cuvintele compuse: *Wasserfall*, *waterfall*, *vodonad* (*casadă*), al căror sens rezultă din sensul elementelor componente: *apă* și *cădere*. În acest context, ne alăturăm indiscutabil opiniei lingvistului Jean Philippe Dalbera, care afirmă că „Trăsătura *motivată* și trăsătura *arbitrară* ale semnului nu sunt nimic altceva, în definitiv, decât descrierea a două stadii succesive ale dezvoltării semnului” (*apud* Saramandu, Nevaci, 2007. p. 222).

Semnele lingvistice analizabile în plan semantic formează un alt tip de formă internă. Pe baza principiului asocierii, motivarea este extinsă extrem de mult prin categoria implicită. Savantul are dreptate când afirmă că este vorba de analiza conceptului potrivit trăsăturilor sale caracteristice și prin asocierile cu alte elemente, cu trăsături ale altor concepte (Bally, 1950, p. 200). Prin raportări asociative, ele au la bază o figură de stil. Spre exemplu, în loc să se

utilizeze un cuvânt nou pentru a desemna un aparat de gimnastică peste care se fac sărituri, s-a folosit prin metaforă cuvântul *cal*. Acest lexem are formă internă, întrucât aici putem observa raportul de asociere. Întrebuințarea sensului figurat al unui lexem, în locul celui neutru corespunzător, denotă prezența motivării. Cercetătorul V. Pavel, analizând problema de față, menționează că, pentru un lingvist, determinarea rolului pe care o are forma internă în procesul creării unei noi unități lingvistice, prezintă o mare importanță. Motivarea denominației este strâns legată de procesul de cunoaștere. Semnificantul este legat de realitate prin relații de reflecție și de denotare. Fiind una din primele etape ale actului denominativ, reflecția reprezintă o premisă esențială pentru subiectul vorbitor, pentru crearea cuvintelor sau a îmbinărilor de cuvinte și memorizarea lor. Însă semnificatul se bazează pe imaginea senzorială. La nivel de cunoaștere senzorială, obiectul este reflectat în conștiința subiectului vorbitor, care îl denumește printr-o formă concret-individuală. La trecerea de la reflectarea senzorială la cea rațională are loc deplasarea imaginii obiectului în noțiunea despre obiect (Pavel, 1983, p. 24). La etapa respectivă, se analizează rolul asocierilor la nivel de imagini. În timpul asocierii, imaginea noului obiect, fixată în conștiința umană după prima cunoaștere a obiectului din realitate, sugerează mental imaginea unui alt obiect, cunoscut anterior, pentru care există deja o denumire. Comparând obiectele, subiectul vorbitor identifică, de fapt, o trăsătură comună a lor. Anume acest indiciu motivant servește drept bază pentru comparare și devine semn distinctiv sau caracteristică specifică a motivației, (de ex., *sfecliu* de la *sfeclă* – indiciu al culorii) (*ibidem*, p. 26). Prin urmare, cuvântul denumește numai una dintre însușirile mai pregnante ale obiectului și niciodată obiectul în întregime. Astfel, se găsește și numele lucrului care va servi pentru desemnarea realității nou-apărute (Pavel, 2003-2004, p. 419). Noțiunea abstractă despre forma internă este o indicație privind prezența motivării la apariția semnului lingvistic nou. Așadar, la baza motivației se află reflectarea unui indiciu.

În cele ce urmează, dorim să reflectăm asupra problemei motivației semnului lingvistic, exprimat de un semnificant polilexical, precum locuțiunile sau unitățile frazeologice, în special structurile comparative stabile, care conferă mesajului o doză mai mare de expresivitate, fiind utilizate ca sinonime pentru lexicul lipsit de orice coloratură expresiv-afectivă. Comp.: *a se potrivi ca nuca de perete* sau *ca musca-n lapte*; *a plânge cu lacrimi de crocodil*; *a trăi ca peștele în apă*; *a trăi (sau a o duce, a se zbate etc.) ca peștele pe uscat*; *câtă frunză și iarbă* etc. Aceste unități lexicale, în continuare, sunt denumite printr-un termen generic, propus și introdus în lingvistica moldovenească de cercetătoarea A. Savin-Zgardan, – unități polilexicale stabile (UPS). Cercetările UPS din perspectiva motivației par a fi destul de captivante și provocatoare, deoarece unitățile menționate au „un farmec aparte, fiind apreciate de vorbitori, grație valorilor semantice și stilistice inedite, pe care le comportă” (Condrea, 2012). În procesul vorbirii, UPS, având o structură sintactică

stabilă cu o valoare semantică comparativă, nu sunt nou-create, ci reproduse. Cu referire la unitățile lexicale sus-numite, cercetătorul german W. Fleischer subliniază că astfel de structuri comportă un pronunțat caracter comunicativ-expresiv și sunt frecvent utilizate în vorbire (1982, p. 110).

De aceeași opinie este și lingvistul român Stelian Dumistrăcel, care distinge, pe lângă frazeologisme (drept „copii ale realității, ce denumesc obiectul din realitatea obiectivă) și unități stabile „imagine”. Cele din urmă au apărut, în opinia cercetătorului, datorită necesității în limbă de mijloace afective, expresive, acestea fiind, în momentul nașterii, figuri de stil propriu-zise cu valoare conotativă, menirea cărora constă în exprimarea atitudinii vorbitorului față de obiectul respectiv din realitatea înconjurătoare (Dumistrăcel, 1980, p. 136-138).

Specificul unităților lexicale stabile se asociază cu mai mulți factori lingvistici și extralingvistici, dintre care cei determinanți pot fi considerați forma internă a expresiei stabile, interpretată ca imagine vizual-senzorială și conceptuală și ca modalitate de organizare semantică a UPS, având proprietatea de a opera cu tropi, cu memoria etimologică, cu contexte culturale etc.

Cercetătorii, preocupați de problema în cauză, fac distincție între motivația sincronică și cea diacronică a semnificațiilor expresiilor menționate anterior, subliniind că motivația, ca formă internă, trebuie luată în considerare și studiată atât în plan sincron, cât și diacronic (etimologic). Motivația etimologică reprezintă forma internă a unei expresii stabile în momentul în care aceasta a fost creată și, de aceea, poate fi adesea interpretată greșit, în timp ce motivația sincronică se bazează pe o reprezentare prin asociere și imagine a formei interne a expresiilor fiind mai transparentă și mai clară. Luând în considerare faptul că motivația sincronică a unei expresii idiomatice nu coincide adesea cu etimologia adevărată a expresiei respective, cercetătorul St. Dumistrăcel argumentează necesitatea studiilor diacronice (deci etimologice) privind forma internă a UPS: „astfel de preocupări duc inevitabil, dar benefic, la istoria limbii, a diferitelor elemente și structuri ale vocabularului acesteia. Or, dacă, după cum menționa Constantin Noica, „orice cuvânt este o uitare”, situație din care poate fi scos, deoarece cuvântul vechi, expresiv, „trebuie să aibă biografie, adică trebuie să i se fi întâmplat ceva...”, atunci „întâmplările” din viața idiotismelor prezintă un interes sporit „mai ales când reflecțiile despre sensul lor sunt rezultatul unor confruntări de spații geopolitice și culturale...” (Dumistrăcel, 2001, p. 7).

În cele mai multe cazuri, pentru funcționarea unei expresii idiomatice, deosebit de importantă este motivația sincronică, adică modul în care majoritatea vorbitorilor construiesc intuitiv punțile motivaționale. Cu toate acestea, în cazuri excepționale, o anumită UPS figurativă poate prezenta restricții de utilizare, care pot fi explicate doar prin abordarea istoriei sale, adică această expresie idiomatică nu poate fi utilizată în contexte care nu sunt compatibile cu originea ei etimologică, chiar și atunci când vorbitorii nu cunosc etimologia. În astfel de cazuri, memoria etimologică (deci contextul

sociocultural) a unei anumite unități figurative este extrem de importantă. Spre exemplu, dezvoltarea infrastructurii căilor ferate în provinciile din România a dat naștere unor expresii frazeologice celebre în spațiul românesc, printre care și UPS *a avea o clasă mai mult decât trenul*. E cunoscut faptul că, în paralel cu evoluția căilor ferate, în România se introducea învățământul obligatoriu de patru clase. La acea vreme, trenul fascina populația în aceeași măsură în care o face tehnologia modernă în zilele noastre. Așadar, a avea patru clase, adică mai mult decât trenul, care, în mod obișnuit, avea doar trei clase, constituia apogeul progresului, fiind o mare mândrie. Inițial, expresia frazeologică avea conotații pozitive, doar cu nuanțe ușor ironice, desemnând avansul omului de rând față de tehnologia de vârf a epocii. Începând însă cu noile reforme ale educației din a doua jumătate a secolului trecut, legate de startul campaniei de alfabetizare a societății românești, sintagma în cauză a căpătat o nuanță peiorativă, desemnând persoanele care nu aveau prea multă școală, în comparație cu noile generații. Mai târziu, odată cu generalizarea învățământului liceal de 10 clase, circulația expresiei se reduce până aproape la dispariție.

În această ordine de idei, *Teoria limbajului figurativ convențional* (TLFC), dezvoltată de Dobrovolski și Piirainen, reprezintă un cadru teoretic destul de relevant. În centrul acestei teorii se situează ideea potrivit căreia unitățile lexicale figurative diferă de unitățile nonfigurative prin semantica lor, deoarece planul lor de conținut constă atât în sensul lexicalizat al unității figurative convenționale, cât și în „amprente” relevante din punct de vedere lingvistic ale imaginii subiacente. Principalele postulate ale TLFC constau în următoarele: unitățile lexicale figurative, ca lexeme frazeologice, dispun de caracteristicile lor constitutive:– polilexicalitate (adică sunt formate din mai multe cuvinte),

– stabilitate (adică nu sunt produse, ci reproduse cu aproximativ aceeași formă și același sens) și

– caracter idiomatic (ce denotă că sensul expresiei nu rezultă din sensurile inițiale ale elementelor constitutive, adăugate unul altuia, ci că UPS are un sens nou, diferit de acestea).

Structurile polilexicale stabile figurative pot fi interpretate la două niveluri conceptuale diferite: (1) la nivelul sensului său propriu, care stă la baza formei sale interne, și (2) la nivelul sensului său figurat, numit și sens lexicalizat. Componenta imaginară a unei UPS figurative are rolul de „punte” semantică între cele două niveluri. Vom preciza însă că ceea ce se înțelege prin componenta de imagine nu este nici etimologia, nici imaginea originală, ci amprente ale unei imagini relevante lingvistic, comprehensibile pentru majoritatea vorbitorilor. În acest sens, imaginea este o verigă conceptuală suplimentară care mediază între interpretarea propriu-zisă fixată în structura lexicală a UPS și sensul lexicalizat al celei din urmă (Dobrovolski, Piirainen, 2018, p. 8-9).

În continuare, vom pune în discuție câteva tipuri de motivație a unităților polilexicale stabile.

În conformitate cu *Teoria limbajului figurativ convențional* (TLFC) se pot distinge patru tipuri de motivație: *motivația semantică*, *motivația sintactică*, *motivația bazată pe cunoștințe textuale* și *motivația bazată pe indici* (*ibidem*, p. 10). Dat fiind faptul că majoritatea UPS figurative sunt motivate semantic prin asocieri și imagini, vom supune discuției acest tip de motivație, făcând astfel distincție între două tipuri principale de motivație semantică: motivație metaforică și motivație bazată pe simboluri. Diferența dintre motivația metaforică și motivația bazată pe simboluri constă în faptul că prima implică ideea unui anumit tip de similitudine între entitatea codificată în forma internă și entitatea denotată de UPS cu sensul său lexicalizat, pe când cea de-a doua exploatează anumite convenții culturale bazate pe capacitatea obiectelor materiale de a reprezenta o entitate nematerială.

În cadrul acestui studiu, vom aborda și al treilea tip de motivație, care nu este pur semantică, și anume intertextualitatea. În continuare, ne vom concentra asupra acestor trei tipuri principale de motivație a UPS.

Legăturile motivaționale relevante pentru UPS motivate prin metafore pot fi explicate cel mai ușor fie la nivelul supraordonat al metaforei conceptuale, adică la nivelul modelului metaforic abstract, fie la nivelul de bază al categorizării, care este codificat în structura lexicală a unei expresii. Astfel de cazuri ale motivației se numesc metafore bazate pe cadru (*frame-based metaphor*). Unitatea polilexicală figurativă ***a arunca/zvârli (cu) praf în ochii cuiva*** cu semnificația de „*a încerca să înșele pe cineva, creând iluzia că lucrurile sunt altfel decât cele din realitate, adică a induce în eroare sau a trăda pe cineva cu bună știință*”, este motivată prin metafora conceptuală abstractă *înșelăciunea* cu sensul de „*tulburare a vederii*”. Împreună cu alte UPS, de exemplu, ***a tulbura apele*** cu semnificația de „*a face lucrurile mai confuze prin întunecarea lor pentru a induce în eroare pe cineva*” sau ***a pescui în apă tulbură*** cu sensul de „*a profita de o situație încordată sau confuză pentru a trage foloase personale*” etc., formează un model metaforic bine dezvoltat.

Următoarea expresie prezintă interes, deoarece ilustrează cazul în care componenta de imagine nu este neapărat identică cu sensul propriu al expresiei. Astfel, UPS ***a arunca prosopul*** cu sensul lexicalizat de „*a ceda/abandona o competiție sau încercările de a realiza ceva pentru că a fost prea dificil*”, și „*a recunoaște înfrângerea*”, provine din boxul profesionist modern și din regulile acestuia, care au fost stabilite la sfârșitul secolului al XIX-lea. Era o practică obișnuită ca antrenorul adversarului să arunce prosopul în ring ca un semnal în timpul unei runde în curs de desfășurare pentru ca arbitrul să oprească atacul și pentru a se recunoaște învins și a renunța la luptă. Motivația contemporană a acesteia se bazează pe acțiunea simbolică de a arunca un prosop în ring.

Comp.: „*Ponta a aruncat prosopul înainte să ne explice despre ce era vorba. Așa că, în oricare dintre variante, Premierul iese rău. Ori proiectul era corect, și atunci, renunțând la el, dovedește pentru a mia oară lașitate și inconsecvență.*” (Covrig, 2013).

Expresiile idiomatice de acest tip pot fi considerate cazuri-limită între motivația metaforică bazată pe frame (cadru) și cea simbolică. Pe de o parte, sensul lexicalizat se bazează pe o cartografiere metaforică a unui domeniu sursă (box sau luptă) pe un domeniu-țintă. Pe de altă parte, cadrul-sursă conține un cadru motivat simbolic, prin urmare, prosopul în sine poate fi considerat simbolul înfrângerii (sau, mai precis, al recunoașterii înfrângerii) – totuși, doar în cadrul domeniului conceptual al boxului sau al luptei. În ansamblu, sensul lexicalizat al UPS în cauză a luat naștere în două etape. În prima etapă, acțiunea fizică de a arunca prosopul a fost reinterpretată metonimic ca o acțiune simbolică indicând recunoașterea înfrângerii. În a doua etapă, această structură conceptuală a fost reinterpretată metaforic în sensul abandonării încercărilor ulterioare de a realiza ceva, pentru că a fost prea dificil.

În această ordine de idei, drept exemplu al motivației metaforice a UPS bazată pe cadru (frame), venim cu o altă expresie frazeologică, folosită și ea destul de des, *a drege busuiocul* cu sensul lexicalizat de „*a repara o situație sau o greșeală, a îndrepta o gafă sau a salva aparențele*”. Conform reputatului lingvist ieșean Stelian Dumistrăcel (2001, p. 65), expresia figurativă avea inițial forma *a drege cu busuiocul* din care se desprinde motivația ei: „... în domeniul gastronomic putem afla unul dintre sensurile de bază ale verbului (*a drege*, «a îndrepta ceva stricat». Este vorba de vin; dacă butoiul în care a fost pus nu era curat, acesta [vinul] se «întinde», se «îmbăloșează». Într-o asemenea situație, băutura se răvășește și gustul îi este «aranjat» cu ajutorul a diferite plante, printre care și busuiocul.” În acest fel, abia după ce vinul era „dres cu busuioc”, putea fi pus în vânzare. Deci, motivația acestei expresii se bazează pe corespondența conceptuală dintre *cadrul-sursă*, care presupune metoda sau mai degrabă șmecheria folosită în vinificație, și *cadrul-țintă* de a repara o gafă/greșeală la figurat, în alte contexte.

Comp.: „*Strachina plesnise sub călcătura mea voinicească. Nu numai că mă simțeam vinovat, dar nici măcar nu știam cum aș fi putut drege busuiocul.*” (Paraschivescu, 2011).

Aceste exemple demonstrează că, din punct de vedere lingvistic, componenta de imagine relevantă nu este identică nici cu interpretarea literală a lanțului de cuvinte subiacente, nici cu imaginea inițială reconstruită etimologic. Doar anumite indicii motivante ale acestei imagini se păstrează și sunt preluate de planul de conținut al expresiei idiomatice.

În cazul UPS cu motivație bazată pe simboluri, cunoștințele culturale relevante se extind la un singur component, și anume la conceptul care stă la baza expresiei figurative, și nu la UPS în ansamblu, cum este cazul motivației prin metaforă. Componentele-cheie simbolice ale UPS au o autonomie semantică clară. Legătura motivațională dintre interpretarea propriu-zisă și cea

figurată a acestor componente este stabilită de cunoștințele semiotice despre simbolul cultural în cauză, în special, de semnificația acestuia în sisteme de semne relevante din punct de vedere cultural. Astfel, spre exemplu, în UPS *a fi flămând ca un lup* sau *a avea foame de lup* cu semnificația „a fi foarte flămând”, conceptul de *lup*, cu funcțiile sale simbolice *foame și lăcomie*, joacă rolul principal în motivarea semantică a UPS în cauză. Acest lucru este în concordanță cu funcțiile simbolice ale lupului, care sunt ancorate în diverse coduri culturale de la basmele și poveștile populare despre lupul periculos, devorator de oameni, la credințele populare despre vârcolaci, și de-a lungul istoriei, din antichitate și până în zilele noastre. Astfel, pentru interpretarea expresiilor figurative prezentate, ar trebui să recurgem la cunoștințe, precum înțelegerea simbolizării, care se ascunde în spatele conceptului lup. În cele mai multe cazuri, procedeele semantice, care stau la baza motivației bazate pe simboluri, constituie o trecere metonimică. Astfel, pentru interpretarea expresiilor figurative prezentate, ar trebui să recurgem la cunoștințe precum înțelegerea simbolizării care se ascunde în spatele conceptului *lup*. În cele mai multe cazuri, procedeele semantice care stau la baza motivației întemeiate pe simboluri constituie o trecere metonimică.

Intertextualitatea, ca un tip special de motivație, este extrem de semnificativă, având în vedere temeiul cultural al expresiilor polilexicale figurative, căci, după cum afirmă cercetătoarea L. Zbanț, interpretarea informației codificate în text este strâns legată de o societate concretă, căpătând efecte neașteptate, originale în extensii spre alte culturi și societăți (2014, p. 383). În prezentul articol, prin intertextualitate se înțelege relația dintre o unitate lexicală figurativă și un text deja existent ca fiind originea sa istorico-culturală. Prin urmare, în cadrul lucrării de față, vom examina mai îndeaproape acest fenomen, încercând să răspundem la întrebarea în ce măsură intertextualitatea oferă legături motivante în plan sincron. Multiple expresii idiomatice pot fi considerate ca fiind motivate concomitent de intertextualitate și de un anumit cadru (frame) sau simbol cultural. Cu toate acestea, există expresii frazeologice în care putem presupune că motivația intertextuală oferă singura posibilitate de a da sens expresiei, adică de a stabili legătura motivațională dintre forma internă și sensul lexicalizat al UPS. Comprehensiunea asupra unor astfel de UPS necesită competențe și cunoștințe speciale de ordin enciclopedic, etimologic, etno- și psiholingvistic etc., care pot contribui la decodarea UPS. Pentru exemplificare, ne vom referi la expresia *calul troian*, cu rădăcini adânci în antichitatea grecească. Străbătut secolele, expresia idiomatică în cauză și-a păstrat forța sugestivă în exprimarea sa concentrată și esențializată, presupunând un anumit tip de comportament. În limbajul actual, această UPS face trimitere la un mijloc perfid folosit pentru subminarea cuiva, la o stratagemă vicleană, adoptată în raport cu un adversar, la rezolvarea unei situații printr-un șiretlic, fiind folosită în cele mai diverse contexte în domeniu politic, în mass-media etc.

Comp.: „Lukașenko a declarat că el și Putin vor discuta cu privire la efortul de integrare a țărilor lor într-un stat unional supranațional. Discuțiile pe această temă durează de ani de zile și sunt văzute de opoziția din Belarus ca un «cal troian», pentru o anexare de facto a țării lor de către Rusia.” (Marina, 2022).

Expresia *calul troian* este foarte bine cunoscută în prezent în domeniul informaticii, fiind un program distructiv, dotat cu funcția de amenințare ascunsă, care afectează funcționalitatea aplicațiilor instalate pe computerul-țintă de atac. Expresia idiomatică este fie opacă pentru vorbitori, fie motivată de intertextualitate, căci motivația semantică a ei poate fi exclusă. Aceasta este motivată printr-o istorisire din antichitate ce se află în spatele ei, chiar dacă această istorie poate să nu fie conștientizată mental în toate detaliile sale de către fiecare interlocutor. Homer relatează în „Odiseea”, precum și Virgiliu în „Eneida” că, după moartea lui Hector, Ulise /Odiseu, rege în Itaca, protagonist al epopeii „Odiseea”, a dispus să se facă un cal uriaș de lemn, declarat drept ofrandă adusă zeilor, pentru a le asigura o călătorie sigură înapoi spre Grecia. Troienii au târât calul în interiorul orașului lor, fără să realizeze că acesta era plin de soldați greci, care au coborât noaptea din interiorul calului, au ucis gărzile și au deschis porțile cetății, căreia i-au dat foc (Lăzărescu, 1992, p. 88). Această expresie, cu sensul unui pericol masiv și iminent, a devenit proverbială încă din antichitatea romană.

În aceleași împrejurări istorice, își are originea și o altă expresie din limba latină, care a rezistat timpului, fiind folosită de Vergiliu în „Eneida” – „*Timeo Danaos et dona ferentis*”, al cărei sens este de amenințare ascunsă sub aparența bunăvoinței: „Ferește-te de greci chiar și atunci când îți aduc daruri!”. Astfel, structurile polilexicale stabile, care își au rădăcinile în opere literare, fabule, basme etc., pot fi motivate de adevărata lor origine: comp.: „... căci îmi umbla prin minte aforismul emis de Virgiliu «*Timeo Danaos et dona ferentes*», adică **«Ferește-te de greci chiar și atunci când îți fac daruri!»**. Și culmea, Danaela mi-a făcut cadou... o carte. Având-o în mână am privit-o cu scepticism, crezând că o fi vreo carte de proză «dulceagă» a unui novice, sau de poezii, (...)” (Roca, 2012).

Exemplele prezentate anterior arată că nu se pot face generalizări în acest domeniu, deoarece fiecare expresie figurativă a cunoscut o evoluție proprie în decursul istoriei sale. În această ordine de idei, sarcinile cercetării lingvistice constau nu doar în a identifica legăturile motivaționale productive, care afectează funcționarea expresiilor figurative în discurs, ci și în a descrie adevărata etimologie a acestora.

Așadar, cercetând istoria expresiilor idiomatice, mai mulți cercetători au ajuns la concluzia că aceste expresii sunt capabile, mai ușor decât alte unități lingvistice, să acumuleze și să păstreze fapte provenite din trecut, legate de semantica culturală a unei națiuni, de tradiții, de folclor etc., fapt datorat funcției cumulative a limbii. Expresiile idiomatice conferă discursului mai multă expresivitate, vivacitate și aspect imaginativ. Disponând de un vocabular

bogat în expresii idiomatice, vom cunoaște mai multe despre viață materială și spirituală a strămoșilor noștri și modul lor de gândire.

În concluzie, remarcăm faptul că, de la renumitul lingvist elvețian Ferdinand de Saussure încoace, formula *semnul lingvistic este arbitrar* se bucură de o foarte largă circulație. Ideea privind caracterul arbitrar al semnului lingvistic este limpede formulată și argumentată. Imaginea acustică (semnificantul) nu este legată, în mod obligatoriu, de un anumit concept, de aceea, același concept în mai multe limbi poartă nume diferite. Legătura care unește cele două laturi ale semnului lingvistic este considerată arbitrară, fără nici o legătură naturală. Dacă în raport cu conceptul, semnificantul pare să fie ales în mod liber, deci nemotivat, în societate acesta se impune prin uz, căci nimeni nu-l poate modifica. Semnele lingvistice prin care semnificantul redă însușiri ale obiectelor pot fi întâlnite pretutindeni. Pe lângă motivația absolută sau externă, în limbă există și o motivație internă sau relativă. Prin urmare, caracterul motivat sau nemotivat al legăturii semnului lingvistic cu semnificantul se impune de a fi studiat atât pe planul formării limbii, cât și pe planul limbii deja formate.

Reflecțiile privind motivația unităților polilexicale stabile conduc la o concluzie generală. Forma internă a expresiilor figurative nu este altceva decât imaginea care stă la baza organizării sensului semantic al expresiei. Imaginea formei interne constituie sursa motivației semantice și a conotației culturale a UPS. Cheia de succes în procesul de analiză a conținutului cultural al UPS constă în descifrarea miturilor, arhetipurilor, simbolurilor, etaloanelor, ritualurilor etc. și, în sens mai larg, a modului de gândire și a stilului de viață al indivizilor în societate, precum și în interpretarea universalizărilor-cheie ale culturii. Unitățile polilexicale stabile motivate au o formă inteligibilă, astfel devine posibilă identificarea particularității obiectului care a servit ca punct de plecare pentru formarea semnului lingvistic nou și pentru motivarea sensului acestuia.

Ținând cont de studiile apărute recent, precum și de cercetările de ultimă oră în plină desfășurare, motivația, ca ramură de bază a onomasiologiei, dispune de o reală perspectivă ca să devină una dintre principalele direcții științifice de cercetare.

Referințe bibliografice:

- BALLY, Charles. *Linguistique générale et linguistique française*. Berna, 1950.
- BENVENISTE, Émile. *Probleme de lingvistică generală*. București: Editura Științifică, 1966.
- CIOBANU, Anatol. *Sintaxa și semantica. Studiu de lingvistică generală*. Chișinău: Știința, 1987.
- CONDREA, Irina. Stilistica expresiilor frazeologice. În: *Timpul*, Chișinău, 01 iulie 2012.

- DEELY, John. *Bazele semioticii*. București: Editura ALL, 1990.
- DOBROVOLSKI, Dmitrii, PIIRAINEN, Elisabeth. Conventional Figurative Language theory and idiom motivation. În: *Anuarul de frazeologie*, 2018, nr. 9(1), p. 5-30. DOI: 10.1515/phras-2018-0003
- DUMISTRĂCEL, Stelian. *Locuțiunile verbale în limba româna*. București: Editura Academiei R.P.R., 1958.
- DUMISTRĂCEL, Stelian. *Pînă-n pînzele albe: expresii românești*. Iași: Institutul European, 2001.
- DE SAUSSURE, Ferdinand. *Curs de lingvistică generală*. Iași: Editura Polirom, 1998.
- FLEISCHER, Wolfgang. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1982.
- LĂZĂRESCU, George. *Dicționar de mitologie*. București: Casa Editorială Odeon, 1992.
- Pavel, 1983 = ПАВЕЛ, В. К. *Лексическая номинация*. Кишинёв: Штиинца, 1983.
- PAVEL, Vasile. Motivarea lexicală. În: *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași* (serie nouă), secțiunea III e, Lingvistică. Tomurile XLIX–L, Iași, 2003-2004, p. 419-422.
- SARAMANDU, Nicolae, NEVACI, Manuela. Hărți lingvistice motivaționale. În: *Fonetica și Dialectologie*, XXIV-XXVI. București, 2005-2007, p. 221-228.
- SCHAFF, Adam. *Introducere în semantică*. București: Editura Științifică, 1966.
- ZBANȚ, Liudmila. Aportul informativ intertextual al imaginii în decodificarea textului jurnalistic. În: *Lingvistica integrală – multilingvism – discurs literar*. Suceava – Cernăuți – Chișinău. Chișinău: CEP USM, 2014, p. 376-383.

Surse:

- COVRIG, Roxana. *Udrea: Ponta, premierul “lose-lose”*. The Reference Corpus of the Contemporary Romanian Language (CoRoLa), 2013 [online]. Disponibil: <https://korap.racai.ro/?q=Ponta+a+aruncat+prosopul+&ql=poliqarp> [citat 05.012.2022].
- PARASCHIVESCU, Radu. *Toamna decanei: convorbiri cu Antoaneta Ralian*. The Reference Corpus of the Contemporary Romanian Language (CoRoLa) 2011 [online]. Disponibil: <https://korap.racai.ro/?q=drege+busuiocul&ql=poliqarp> [citat 05.12.2022].
- ROCA, George. *Danaela și izvorul iubirii*. The Reference Corpus of the Contemporary Romanian Language (CoRoLa), în ediția nr. 412 din 16 februarie 2012 [online]. Disponibil: <https://korap.racai.ro/?q=dulceag%C4%83&ql=poliqarp&cutof=1> [citat 05.012.2022].
- MARINA, Georgiana. *Putin este așteptat azi în Belarus. „Calul troian” și mesajul lui Lukașenko*, 19.12.2022 [online]. Disponibil: <https://www.digi24.ro/stiri/externe/putin-este-asteptat-azi-in-belarus-calul-troian-si-mesajul-lui-lukashenko-2189019> [citat 20.12.2022].